

JOSEP M. PUJOL I SANMARTÍN (1947-2012)

CARME ORIOL

Universitat Rovira i Virgili, Departament de Filologia Catalana, Tarragona
carme.oriol@urv.cat

Josep M. Pujol va morir a Barcelona el 26 d'agost de 2012 a l'edat de 65 anys després d'una llarga i penosa malaltia. Josep M. Pujol va ser un humanista i un filòleg en el sentit més ampli de la paraula. Dotat d'una cultura i formació remarcables, va saber aplicar el seus coneixements als reptes dels nous temps i això el va convertir en un referent a qui sovint hom s'adreçava per fer-li les més variades consultes professionals i acadèmiques.

Llicenciat en Filologia Hispànica per la Universitat de Barcelona (1969), va obtenir el grau de llicenciatura amb la tesi *Contribució a l'índex de tipus de la rondalla catalana* (1982), un estudi que abordava la catalogació de les rondalles catalanes segons el sistema internacional d'Arne/Thompson (*The Types of the Folktale*, 1961). Amb la classificació de les rondalles recollides per folkloristes com Manuel Milà i Fontanals, Francesc de Sales Maspons i Labrós, Pau Bertran i Bros, Jacint Verdaguer, Enric Valor, Esteve Caseponce, Joan Castelló Guasch i Andreu Ferrer Ginard, entre d'altres, l'estudi completava els dos treballs catalogràfics realitzats fins al moment: la catalogació de les rondalles de Joan Amades feta pel folklorista alemany Walter Anderson («Eine katalanische Märchensammlung», *Schweizerisches Archiv für Volkskunde* 50, 1954: 57-62) i la de les rondalles d'Antoni M. Alcover, objecte de la tesi doctoral de Josep A. Grimalt (*La catalogació de les rondalles de Mn. Alcover com a introducció a llur estudi*, 1975).

Durant molts anys, la tesi de llicenciatura de Josep M. Pujol va ser una obra de referència per als estudiosos de la rondalla i, malgrat que va restar inèdita, va circular en forma mecanoscrita gràcies al fet que ell mateix la va posar a disposició dels investigadors perquè se'n poguessin servir. Així, per exemple, Josep M. Pujol va trametre un exemplar del seu treball al folklorista alemany Kurt Ranke, en aquell moment director de l'*Enzyklopädie des Märchens* (amb seu a la ciutat alemanya de Göttingen), i és per això que el treball avui forma part del fons documental d'aquesta important institució europea dedicada a l'estudi de les rondalles. La seva difusió entre els especialistes explica que el treball també sigui citat al llibre *Motif, Type and Genre. A Manual for Compilation of Indices & A Bibliography of Indices and Indexing*, publicat per la folklorista israeliana Heda Jason (2000: 172).

El 1991, Josep M. Pujol es va doctorar per la Universitat de Barcelona amb una tesi sobre el *Llibre dels Fets* del rei Jaume I que interpretava aquesta important obra de la literatura catalana medieval des de l'òptica de les lleis que regeixen la narrativa folklòrica. Aquesta nova perspectiva d'anàlisi, capdavantera i original, va donar llum sobre moltes de les qüestions no resoltes en els estudis prece-

dents del *Llibre dels Fets* relacionades, sobretot, amb l'estil oral de l'obra. Una entrevista que li va fer Eugènia Morer i Serra l'any 2008 per a la revista *Escola Catalana* (número 452), amb motiu de la commemoració aquell mateix any del 800 aniversari del naixement del rei Jaume I, posa de manifest l'interès de les seves tesis tant en el món acadèmic com en el vessant més divulgatiu.

L'activitat universitària de Josep M. Pujol va començar l'any 1979 a Tarragona, després d'uns anys en què s'havia dedicat professionalment al món editorial, primer com a redactor de la *Gran Enciclopèdia Catalana* (1967-1969) i cap de redacció de Seix Barral (1971-1973) i, després, com a professional independent. Tot i que sempre va viure a Barcelona, des de 1979 va ser professor del Departament de Filologia Catalana en les dependències de la Universitat de Barcelona a Tarragona fins que el 1991, amb la creació de la Universitat Rovira i Virgili (URV), va restar vinculat a aquesta universitat de la qual va ser professor titular.

Com a docent, Josep M. Pujol va ser l'introduïdor dels estudis universitaris de folklore a Tarragona, quan el curs 1979-1980, per encàrrec del Dr. Jaume Vidal Alcover, va començar a impartir l'assignatura de literatura tradicional catalana en els estudis de Filologia Catalana. A les seves aules, Josep M. Pujol va explicar sovint que la literatura oral, tot i constituir almenys la meitat de la literatura que es produeix en una cultura, no havia tingut la presència que mereixia en les universitats catalanes. Amb el convenciment de la importància d'aquesta literatura «del comú de la gent» (com ell sovint la definia), va aconseguir que en els plans d'estudi de Filologia Catalana hi figuressin assignatures com Etnopoètica (entesa en el sentit que la folklorista Heda Jason dona al terme) i Folklore Narratiu, que va impartir durant anys. A més, a Tarragona, Josep M. Pujol també va fer classes de Literatura Catalana Medieval (segles XII i XIII), Literatura Romànica, i Teoria i Història de l'Escriptura Tipogràfica.

Gràcies al seu bon coneixement de les llengües, fonamentalment de l'anglès, el francès i l'alemany, Josep M. Pujol va conèixer de primera mà la investigació que es produïa a nivell internacional. I, a través del seu mestratge a les aules, de les seves conferències i ponències, així com dels seus articles erudits i precisos, va obrir nous camins pels quals ara ens és més fàcil transitar.

De la recerca en literatura medieval destaquen els seus treballs sobre el *Llibre dels fets*, entre els quals: l'edició antològica, *Jaume I, llibre dels fets* (1991), que ha tingut molt bona rebuda en el món educatiu; l'edició completa, *El llibre dels fets de Jaume el Conqueridor* (2008), escrita en català modern per ell mateix, amb acompanyament del corresponent pròleg i de l'aparell crític; «The "Llibre del rei En Jaume": A matter of style» dins *Historical literature in Medieval Iberia* (1996: 35-65); i «¿Cultura eclesiàstica o competència retòrica? El llatí, la Bíblia i el rei En Jaume» (*Estudis Romànics* 23, 2001: 147-172).

Sobre tipografia, destaquen els llibres *Tractat de puntuació* (1989) i *Ortotipografia* (1995), escrits en col·laboració amb el lingüista i filòleg Joan Solà (Bell-lloc d'Urgell 1940 - Barcelona 2010), que han esdevingut, especialment el segon, obres de referència per a molts editors i escriptors. Així mateix, Josep M. Pujol és

autor de diversos treballs referits a la història de la tipografia, del llibre, de l'edició i de la impremta com són: «De William Morris a Stanley Morison: Principios de la tipografía fundamental», dins *Principios fundamentales de la tipografía* (1998: 9-92); «Jan Tschichold y la tipografía moderna» en el llibre *La nueva tipografía* (2003: XIII-LXXXVIII); «Art de la impremta i edició de bibliòfil», en l'obra *Tres arquitectes del llibre: Lluís Jou, Jaume Pla, Miquel Plana* (2005: 93-107); i «La tipografia del segle XIX a Barcelona», dins *L'exaltació del llibre al Vuitcents: Art, indústria i consum a Barcelona* (2008: 33-68), entre d'altres.

En el terreny del folklore, Josep M. Pujol ha contribuït de forma molt activa a la seva renovació teòrica en l'àmbit català. Bon coneixedor i seguidor de les aportacions realitzades per l'escola nord-americana de folkloristes, que a partir dels anys 60 del segle XX van contribuir de forma tan notable al desenvolupament científic de la disciplina, a ell devem, sobretot, la divulgació en català del concepte de folklore formulat per Dan Ben-Amos. La idea que el folklore és «una forma de comunicació artística que es produeix en el si d'un petit grup» ha estat interpretada, ampliada i exemplificada per Josep M. Pujol en diverses publicacions.

Els seus treballs sobre literatura oral popular abasten quatre grans temes: la teoria de la comunicació artística interactiva; la història del folklore i de la literatura oral popular; les llegendes; i les rondalles.

Pel que fa als estudis teòrics, iniciats amb el treball «Literatura tradicional i etnoepèica: Balanç d'un folklorista», dins *La cultura tradicional a debat* (1985: 158-167), Josep M. Pujol traça les línies que dibuixen el terreny d'estudi del folklore en la nostra societat actual, en defineix el concepte, en descriu els gèneres i explica per què n'hi ha que són vigents, mentre d'altres estan en clara reculada. En el treball «La crisi del folklore» (*Serra d'Or* 31, 1989: 20-23) es refereix a la seva funció primordial quan diu «el folklore és un tipus especial de comunicació que s'utilitza en determinades situacions difícils, delicades o potencialment conflictives que es produeixen entre les persones que estan en contacte directe», una frase que condensa la seva idea de folklore com a forma de «comunicació artística interactiva». Altres estudis seus que reforcen, completen i exemplifiquen aquesta concepció de folklore, són: «Sobre els límits del folklore narratiu» (*Estudis Balàrics* 52, 1995: 63-74); i «Del folklore clàssic al folklore de la comunicació», dins *Tradicionari. Enciclopèdia de la cultura popular de Catalunya* (vol. VII, 2007: 104-120).

Amb relació a la història del folklore i de la literatura oral popular, Josep M. Pujol ha contribuït notablement a fer conèixer l'obra d'importants folkloristes catalans dels segles XIX i XX, com ara Manuel Milà i Fontanals, Francesc de Sales Maspons i Labrós, Pau Bertran i Bros, i Josep Romeu i Figueras. Entre els estudis més destacats en aquest àmbit hi trobem els següents: «Introducció a una història dels folklores» (*La cultura*, 1999: 77-106); «Un episodi preliminar de la història de la rondallística catalana: Milà i Fontanals, 1853», dins *Literatura i identitats* (2004: 59-79); «Maspons i Labrós, F.» (*Enzyklopädie des Märchens* 9, 1999: 388-390); la magnífica reedició de *El rondallari català* de Pau Bertran i Bros (1989),

amb la introducció i els índexs de Josep M. Pujol; i el pròleg al llibre *Materials i estudis de folklore* de Josep Romeu i Figueras (1993: 5-28).

En el terreny de les llegendes, Josep M. Pujol va dirigir un ambiciós projecte en col·laboració amb el Grup de Recerca Folklorica d'Osona, que va donar lloc al llibre de llegendes urbanes *Benvingut/da al club de la SIDA i altres rumors d'actualitat* (2002). El llibre conté un excel·lent estudi introductor de Josep M. Pujol sobre la llegenda en tant que gènere del folklore de conversa que és de lectura obligada per a tots aquells que s'interessen per la difusió d'aquest gènere del folklore i per la seva funció en el món d'avui. Altres treballs sobre el tema són: «Històries extraordinàries, llegendes urbanes» (*Perspectiva Escolar* 102, 1986: 16-20); «Variacions sobre el Diabre» (*Revista d'Etnologia de Catalunya* 4, 1994: 44-57); i «El mite de l'heroi a la casa de Barcelona: Guifred I el Pelós i Jaume I», dins del llibre *Mites i llegendes* (2002: 113-133).

Amb relació a la rondallística, a més dels seus treballs dedicats a la catalogació de les rondalles i a la publicació dels índexs tipològics, als quals em referiré més endavant, destaquen diversos estudis monogràfics de rondalles catalanes de caràcter interpretatiu com són: «Variacions sobre un tema narratiu: El llop cerca esmorzar (AaTh 122A) a les terres catalanes», publicat en les *Actes de l'Onzè Colloqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes* (1999: 337-364); i «L'ocellet es fa un vestit nou» (ATU 235C*) en la tradició oral i en la literatura», dins *El cuento folclórico en la literatura y en la tradición oral* (2006: 271-293).

Com a companya seva en el departament de Filologia Catalana de la URV vaig tenir la sort de col·laborar amb Josep M. Pujol en diversos projectes. El primer va ser l'Arxiu de Folklore (1994), una unitat de recerca que ha esdevingut l'única en el seu gènere vinculada a una universitat catalana. El segon, el projecte de catalogació de les rondalles catalanes (iniciat l'any 2000), que va permetre la publicació de l'*Índex tipològic de la rondalla catalana* (ORIOL & PUJOL 2003) i va contribuir a la internacionalització de la rondallística catalana a través de la publicació en anglès de l'*Index of Catalan Folktales* (ORIOL & PUJOL 2008) i la creació de la base de dades multilingüe en línia «RondCat: cercador de la rondalla catalana» (www.sre.urv.cat/rondcat). Finalment, el tercer va ser el projecte Repertori Biobibliogràfic de la literatura Popular Catalana (iniciat el 2006), finançat a través de tres convocatòries consecutives d'I+D pel Ministeri de Ciència i Innovació.

Els darrers temps, Josep M. Pujol va continuar ajudant-nos, com sempre, responent les nostres consultes, primer personalment per correu electrònic i, després, amb l'ajuda de la Montse Planas, la seva dona. Així, vam poder comptar amb ell en el procés que vam iniciar darrerament per a la creació la nova revista científica, *Estudis de Literatura Oral Popular / Studies in Oral Folk Literature*, una revista electrònica, especialitzada i multilingüe editada des de Publicacions URV amb periodicitat anual i de la qual el primer número correspon a l'any 2012.

Josep M. Pujol va ser membre fundador de la xarxa ERGON/GRENO (European Research Group on Oral Narrative / Grup de Recerca Europeu en Narrativa Oral) i impulsor del Grup d'Estudis Etnopoètics, unes xarxes que ens han

permès intensificar la recerca en literatura oral popular tant a nivell internacional com en l'àmbit cultural i lingüístic català.

Per a molts de nosaltres, Josep M. Pujol ha estat el mestre humanista i bibliòfil de qui tant hem après. La seva sòlida formació unida a un tarannà obert, irònic i creatiu ens deixen una obra d'un gran nivell intel·lectual, un patrimoni científic d'una riquesa extraordinària.